

Наталія Дячук

Львівський національний університет імені Івана Франка,

Агенція іноземних мов Наталії Дячук "РУНА"

ОРТОДОНТИЧНА ТЕРМІНОЛОГІЯ: ТЕОРІЯ, ПРАКТИКА, ПЕРЕКЛАД

© Дячук Н., 2004

Використовуючи унікальність ортодонтичної термінології, автор показує, що рамки певних обмежень сучасної теорії перекладу в галузі наукового термінознавства можуть розширюватися для аналізу нових термінонадходжень.

Capitalizing on the unique nature of orthodontic terminology the author shows that some of the limitations in traditional concepts of contemporary theory of scientific terminology translation can be extended to analyze new terminological data.

Нові течії в розвитку суспільного інтелекту були немислимі без перекладачів, характер праці яких надзвичайно бурхливо змінюється із розвитком суспільства. Зміни в підходах до виконання перекладацької роботи передусім полягають у поглибленні професіоналізації праці, зростанні вимог до якості, інтелектуалізації самої особистості перекладача. Фахівці все глибше усвідомлюють, що перекладений текст може мати значущий вплив на розвиток певних політичних, економічних, техногічних, юридичних, медичних процесів тощо. Отже, навіть мінімальна семантична похибка в перекладі може спричинити великі матеріальні або моральні втрати, мати небезпечні наслідки.

З появою нових галузей з'являються і так звані галузі-домінанти зі своєю власною термінологією. Чисельність їх, за даними звіту Європейського проекту POINTER з вивчення стану розвитку термінологічних ресурсів, вимірюється порядками від сотень до кількох тисяч, відповідно до ступеня деталізації класифікаційної системи. Своєю чергою такі домінанти містять від декількох сотень до понад 10 мільйонів (наприклад, як хімія) термінів, кількість яких знову залежить від гранульованості системи. Кількість термінів кожної з високорозвинених мов загалом оцінюють приблизно 50-а мільйонами, без назв продукцій, яких, грубо підраховуючи, ще 100 мільйонів [19, с. 7].

Вважалося, що теоретичні висновки, одержані на матеріалі аналізу перекладів художніх та суспільно-політичних текстів, застосовні до текстів науки і техніки. Однак інформаційний вибух останніх років настільки збільшив потік науково-технічних перекладів, що лінгвістика не може ігнорувати їх специфічні проблеми. Понад 90% нових слів, що з'являються в мові, є термінами для яких "критерієм термінологічності є спеціальна галузь вживання" [2, с. 544]. Новітні публікації, обсяг яких постійно зростає, складають одну з найсуттєвіших частин перекладаних текстів. Високий рівень їх спеціалізації вимагає від перекладача поглибленого знання тієї ділянки, в якій він працює, постійного звертання до відповідної документації. Як результат, вимогою нашого часу є комплексна асиміляція знань, і, отже, перекладознавство, зокрема його методологія, може успішно розвиватися лише широко використовуючи здобутки інших наук.

Процеси глобалізації та уніфікації терміносистем, покликані полегшити взаєморозуміння вчених, однак, спричиняють те, що в різних професійних сферах спостерігається "втрата обережності у простому запозиченні неперекладених термінів... при цьому неважливо, яка мова буде покладена в основу" [3, с. 24]. На думку В.І. Пирогової, саме тут "приховується ідеологічна пастка", адже "термін (об'єкт, процедура, положення, що їх заковує термін) стає дійсно зрозумілим тільки будучи перекладеним", і лиш після цього "для тих, хто його чує вперше, термін буде ще і навчальним." [3, с. 24].

Мета статті – подати огляд ортодонтичної термінології та способи її перекладу, складені на підставі аналізу 250 найбільш уживаних термінів, які виділено шляхом суцільної вибірки із усних перекладів та друкованих видань, які використовувалися та на які робилися посилання під час семінарів та конференцій з викладання та обговорення новітніх методик ортодонтичного лікування. При цьому зауважимо, що слова латинського походження, на диво для медичної термінології, становлять групу лише у 2,8% від загальної кількості аналізованої лексики.

Застосування нових методів діагностики, лікування та профілактики зубо-щелепових аномалій та деформацій в ортодонтії, спричинене доступом до спілкування та обміном інформацією між спеціалістами даної галузі, зумовило появу багатьох термінів нелатинського походження, що значно ускладнює користування матеріалами провідних наукових центрів світу, читання спеціальної літератури, усіх видів перекладу на науково-методичних семінарах, конференціях та симпозіумах з цієї галузі стоматології.

У травні 1995 року Україна ввійшла до Всесвітньої федерації ортодонтів, а у травні 2000 року створено Асоціацію ортодонтів України. Саме з того часу вітчизняні фахівці стали брати участь у створенні “Стандарту ортодонта”. У Львові раз на півріччя проводять всеукраїнські семінари з ортодонції, на яких викладає знаний ортодонт, автор багатьох новинок та вдосконалень, професор Стефан Вільямс, Данія. У Москві, Полтаві та Києві проводились лекції та семінари всесвітньо відомих професорів Лео Александера, США, та Г. Вінсауера, Австрія. Відбулась також і серія міжнародних конференцій ортодонтів. Тому, на нашу думку, звернення уваги колег на цей сегмент медичної термінології надзвичайно нагальне та доречне. Понадто, воно як ніколи на часі, адже “мода на рівні зуби” поширюється як серед підлітків, так і серед дорослих, а далекоглядні лікарі-ортодонти прагнуть не відставати від новітніх тенденцій щодо матеріалів, методів та технік західного лікування.

Автор цієї статті волею долі вже сьомий рік працює у згаданій галузі, перекладаючи семінари професора Вільямса, а також є перекладачем його “Короткого посібника з телерентгенографії” [4]. За цей час здійснено багато напрацювань. Однак найважливішим, на нашу думку, є спостереження та систематизація, а в окремих випадках й створення новітньої терміносистеми ортодонтичної галузі. Хочу поділитися з певними надбаннями щодо перекладу та й пошуків шляхів перекладу безеквівалентних граматичних одиниць.

Спершу зупинімося на основному знарядді праці перекладача – словниках, які він незаперечно повинен знати й цінувати. В історії людства вони пройшли небуденну еволюцію від Шумерійських глиняних таблиць до комп’ютерних банків даних. У галузі стоматології, зокрема ортодонції, хронологія появи лексикографічних джерел не має такої сивобородої наступності. Ситуація далеко не втішна, хоч усім зрозуміло, за висловлюванням І.С.Алексєєвої “...словник потрібен для перекладу текстів, де переважає когнітивна інформація: наукових, технічних...” [5, с.162]. До недавня основними джерелами для пошуку термінології слугували “Англо-русский медицинский словарь” за редакцією Г.Н. Акжигітова, М.С. Бенюмовича, А.К. Чикоріна [6] (70 000 термінів) та “Англо-русский медицинский энциклопедический словарь” [7], що є адаптованим перекладом Stedman’s Medical Dictionary. За всієї поваги до названих видань зазначимо, що ортодонція в них майже не представлена. Найновішим надбанням російських лексикографів став “Англо-русский словарь для стоматологов” упорядник Д.Ф. Ковшило [8], у якому вміщено 18 000 термінів. Автори, спираючись на сучасні періодичні видання, каталоги та проспекти, що здебільшого вийшли з друку у США та Великобританії, намагались залучити до словника терміни з базових розділів клінічної та теоретичної стоматології.

Українські наукові працівники, і стоматологи, і лінгвісти, прагнули усунути прогалину, створивши чотиримовний словник “Українсько-англійсько-російсько-німецький словник для стоматологів” (упорядник Р.А. Гумецький) [9], аналога якому немає. В основний фонд термінів увійшли найуживаніші поняття терапевтичної, хірургічної, ортопедичної стоматології, стоматології дитячого віку та зуболікарської практики, а також загальномедичні терміни, застосовувані в стоматології, поняття з матеріалознавства, хімії, фізики, вживані фразеологічні звороти. У словнику не подані маловживані анатомічні, гістологічні, фармакологічні, фармацевтичні та хімічні терміни й застарілі поняття. Ортодонтичній термінології надано лиш опосередковану увагу. Першою ж спробою уніфікації та систематизації ортодонтичної термінології і в такий спосіб доповнення словників для стоматологів став словник “Англо-українсько-російські та Німецько-українсько-російські ортодонтичні терміни”, упорядниками якого стали М.М. Покровський, М.С. Дрогомирецька, Б.М. Мірчук, Г.С. Гордон [10], куди увійшло 279 термінів.

Водночас національна орієнтація вітчизняної медицини неможлива без розроблення та реального впровадження в практику української медичної термінології. Ці передумови стали підґрунтям доцільності написання книги “Стоматологія: симптоми, синдроми, епонімічні хвороби” за редакцією Зиновія Масного [11]. У книзі подано клінічне тлумачення близько 1000 епонімічних та названих з урахуванням клініко-патогенетичних принципів симптомів і синдромів, а також епонімічних хвороб, які можуть проявлятися типовими змінами в щелепово-лицевих ділянках, подається найновіша українська анатомічна термінологія щелепово-лицевої ділянки та шиї за М. Нетлюхом [12]. Окрім того, книга вміщає найсучаснішу міжнародну номенклатуру захворювань порожнини рота, слинних залоз і щелеп за Міжнародною статистичною класифікацією хвороб та споріднених проблем (ВООЗ, Женева, 1998 р.).

Незважаючи на здавалося б переконливий перелік референційно-довідкових видань, очевидна консервативність словників та нездатність встигати за розвитком знань та змінами в термінологічних апаратах їх опису. Існує думка про те, що “... терміни взагалі неоднозначні і, крім того, багато з них не входять до жодного словника” [5, с. 162]. Сумнів щодо однозначності термінів пов’язаний ще й з тим, що словник не здатний моментально враховувати зміни в їх використанні, звуження та розширення значення, а також фіксувати діапазон частотності вживання. Таким чином, необхідність у швидкісному реагуванні лексикографів на створення новітніших словників, переліків термінонадходжень, особливо у галузях, що перебувають у стадії максимального розвитку та асиміляції міжнародних надбань, виявляється абсолютно логічною та суспільно детермінованою.

Умовно лексику в галузі ортодонції ми пропонуємо розділити на шість категорій, кожна із них по своєму може зацікавити із перекладознавчого погляду, адже переважно нові лексеми-терміни потребують детального пояснення, що вимагає знання суті, природи, процесу та механізму предмета чи явища :

1) назви зубо-щелепових аномалій, тобто порушень у розміщенні зубних рядів чи розвитку щелеп (*cleft jaw* – розщипина щелепи, *parrot jaw* – прогнатія щелепи, тобто її надмірний розвиток, *Habsburg jaw* – макрогенія, надмірний розвиток нижньої щелепи, *clicking joint* – потріскування у суглобі головки нижньої щелепи, *buccal bite* - буккальна оклюзія);

2) назви матеріалів (*silastic adhesive* – силастиковий клей, *ribbon wire* – зумова дуга з гострим краєм, *resilient materials* – еластичні матеріали, *glass-ionomer cement* – склоіономерний* цемент);

3) назви елементів та складових деталей (дуг, брекетів, гачків тощо) (*anchorage* – якірна система закріплення, *ball hook* - кнопочковий гачок, *cleat* - язиковий подвійний гачок, *arch bar* – бюгельна дуга);

4) назви методів та технік лікування (*straight wire technique* – техніка лікування з застосуванням прямої дуги, серед лікарської спільноти прийнято називати її простіше – техніка прямої дуги, *GTR* – техніка регенерації тканини кісток) ;

5) назви пристроїв та інструментів (*bitelock* – оклюдатор, *chissles* – остеотом, *щипці* – *Tweed pliers*, *Aderer pliers*, *Jasper-jumper* – Джаспер-джампер, *crib*- знімний фіксатор для ортодонтичних пристосувань)**;

6) назви опорних краніометричних точок та кутів (*jaw angle* – мандибулярний кут, *distoincisor angle* – дистальний кут ріжучого краю різця, *sella-basion line* – лінія від точки турецького сідла до точки базіон, що в іншому тлумаченні – середня структура задньої основи черепа, *curve of Spee* – бокова оклюзійна крива Шпея).

Одна зі складностей взаєморозуміння фахівців полягає в різничитанні медичної термінології, прийнятої у нас та в англійських країнах, до речі це стосується не тільки медицини, а й економіки [13, с.151–158] та юриспруденції [14, с. 163–168]. Наприклад, *cephalometric analysis*, який виконують на апараті під назвою цефалостат, не перекладають у нас як *цефалометричний аналіз*, а як *телерентгенограмний аналіз*. У випадку із *транспалатальним бюгелем* = *transpalatal bar* – вітчизняні лікарі розуміють та й воліють чути звичніший для них термін *піднебінний бюгель*.

У процесі перекладання виникає велика кількість безеквівалентних мовних одиниць, переважно серед слів, що називають специфічні поняття, маловідомі імена й назви продукції, та епоніми, що отримали свою назву за прізвиськом автора, який їх вперше винайшов чи описав. Скажімо, *Willimeter* – *вілліметр*, пристрій для вимірювання сили тяги, винайдений професором Вільямсом і названий на його честь, *IVY loops* – *назубна лігатурна пов'язка за методом Айві*, *Weingart pliers* – *щипці Вайнгарта* чи *poor man's brackets* – *брекети бідного чоловіка*, що отримали таку назву внаслідок значного здешевлення їх вартості, але не через погіршення якості, *box loop* – *прямокутна петля* чи *петля у вигляді коробочки*, яка застосовується для надання додаткової пружності дузі, що з'єднує брекети і за формою вигину нагадує геометричну фігуру з прямими кутами, або ж *T-loop* – *T-подібна* та *L-loop* – *L-подібна петля*. А як перекладати, наприклад, назву петлі *bull-loop*? Звичайно, у створенні терміна-відповідника в такому випадку ми не пропонуємо відштовхуватись від першої основи складеного слова і перекладати її як “*буйвольська*” чи “*бичача*”. Радше, спиратимемось на медичний термін “*bull*”, що означає “пузир***” чи роздування”. Тому ми пропонуємо термін “*випукла петля*”, який найточніше передаватиме і суть самого механізму вигинання даного утворення з ортодонтичної дуги, адже така петля має краплеподібне**** завершення. Як показує практика, потреба у створенні нових оказіональних відповідників – очевидна і нагальна.

Вілен Наумович Комісаров у книзі “Теория перевода (лингвистические аспекты)” [15, с. 148] пише про те, що “наявність безеквівалентних одиниць не означає, що їх значення неможливо передати при перекладі, чи те, що вони можуть перекладатися з меншою точністю, ніж одиниці, які мають прямі відповідники.” Як ми спостерігаємо, існує частковий збіг за значенням із перекладаною одиницею, а часом застосовуються контекстуальні заміни з поясненнями, навіть коли існують регулярні відповідники. Так, значна група термінів (17,6% аналізованої вибірки) перекладається відповідниками-запозиченнями і українськими медичними термінами. Наприклад: *anterocclusion* - *антеріальна оклюзія* = *прогенія*; *attachment-атачмен* = *прикріплення*; *aplasia* – *аплазія* = *відсутність різця*; *bionator* – *біонатор* = *апарат функціональної дії*; *distraction* – *дистракція* = *розтягування*; *edentia* – *адентія* = *відсутність зуба*; *Habsburg Jaw* – *Габзбурзька щелепа* = *макрогенія*; *ossification* – *осифікація* = *окостеніння*; *stripping* – *стріпінг* = *часткова сепарація емалі при***** скупченості зубів*; *stop-stop* = *стоппер* = *блокувальний елемент у вигляді петлі або іншого технічного рішення, призначений для блокування небажаного***** переміщення зубів*.

* склоіономерний – ред.

** пристосунків, пристосовань – ред.

*** пухир – ред.

**** краплинчасте – ред.

***** від – ред.

***** призначений блокувати небажане... – ред.

пошуком абсолютно нових термінів, що змогли б схарактеризувати описуване ними явище. Наприклад: *bitelock* – оклюдатор, *bar* – бюгель, *backward curvature* – лордоз, *bud* – зачаток зуба, *deciduous tooth* – тимчасовий зуб, *lug* – консульний зубний протез, *sella* – турецьке сідло, *ramus* – гілка щелепи.

5) в і д п о в і д н и к и о п и с и створюють шляхом передавання безеквівалентного слова з допомогою опису, що розкриває значення терміну за допомогою розгорнутого словосполучення. Можливий і варіант застосування транслітерованого чи калькованого терміна, але з обов'язковим попереднім поясненням його значення. Вибірка найбільш частотних термінів вміщує лише 6% таких словосполучень та назв явищ. Наприклад: *torque-tarret* – торк-таррет, апарат для вимірювання торку на дузі, що вкладається в наз брекета, *menton* – ментон, краніометрична точка, що є найнижчою точкою підборіддя, *eye-let bracket* – брекет з вертикальним пазом, *sentalloy coil spring* – пружини з сенталоїдної дуги для розкривання чи затуляння проміжків між зубами, (відкривальня та затуляльні сенталоїдні пружини), *braided wire* – дуга, заплетена у вигляді косички, *sheath* – замок-трубочка для якірного закріплення.

Оскільки “терміни не є надбанням окремо взятої мови, а утворюють міжнародний термінологічний фонд” [1, с. 548], природні результати цього вбачаємо у взаємному зближенні та інтернаціоналізації терміносистем різних мов, а також у зміцненні міжмовних контактів.

Підводячи підсумок, зазначимо, що вичерпний опис механізмів породження, перцепції та адаптації термінів – перспективна галузь лінгвістики та перекладознавства, розвитку якої сприятиме саме визначеність мовної політики в галузях науки, медицини й техніки. Наслідки зазначеного, на наш погляд, спричинять зростання активності наукової громадськості, поглиблення фаховості перекладів, і як результат підвищення рівня життя громадян.

1. Шапкина М.Н. Обзор развития терминоведения в мире // Записки з романо-германської філології. /ред. І.М. Колегаєва. Одеський державний університет ім. І.І. Мечнікова: факультет романо-германської філології. – Одеса: Латстар, 2000. – Вип. 8. – 288 с.
2. Стилистический энциклопедический словарь русского языка / Под ред. М.Н. Кожуной. – М.: Флинта: Наука, 2003. – 696 с.
3. Пирогова В.І. Зміни та нововведення в медичній термінології // Матеріали Всеукраїнської конференції “Нові тенденції розвитку української мови: аспекти перекладу”. – Львів, АПУ, 2002. – 64 с.
4. Вільямс С. Короткий посібник з телерентгенографії / перекл. з англ. Дячук Н. – Львів: Орто-лайн, 1999. – 110 с.
5. Алексеева И.С. Профессиональный тренинг переводчика: Учебное пособие по устному и письменному переводу для переводчиков и преподавателей. – СПб.: Издательство “Союз”, Санкт-Петербург, 2001. – 288 с.
6. Англо-русский медицинский словарь / ред. Акжигитов Г.Н., Бенюлович М.С., Чикорин А.К/. – Москва, “Русский язык”. 1989. – 604 с.
7. Англо-русский медицинский энциклопедический словарь. – М.: ГЭОТАР, 1995. – 717с.
8. Англо-русский словарь для стоматологов / сост. Ковшило Д.Ф. и др. – М.: Медицинское информационное агенство, 2000. – 486 с.
9. Українсько-англійсько-російсько-німецький словник для стоматологів / упорядн. Гумецький Р.А. та ін. – Львів: ГалДент, Люблін: Гжегош Челей, 1996. – 215 с.
10. Англо-українсько-російські та Німецько-українсько-російські ортодонтичні терміни / упорядн. Покровський М.М., Дрогомирецька М.С., Мірчук Б.М., Гордон Г.С. – Львів: Львівський державний медичний університет, 1997. – 51 с.
11. Стоматологія: симптоми, синдроми, епонімічні хвороби / Під.ред. Зиновія Масного. – Львів.: ГалДент, 2001. – 193с.
12. Нетлюх М.А. Українсько-латинський анатомічний словник. – Львів, 1995. – 215 с.
13. Шапкина М.Н. Маркетинг: вопросы терминологии и эквивалентности перевода // Записки з романо-германської філології. /ред. І.М. Колегаєва. Одеський державний університет ім. І.І. Мечнікова: факультет романо-германської філології. – Одеса: Латстар, 2000. – Вип. 4.– 176 с.
14. Юлинецкая Ю.В. Лингвистические способы достижения перцептивной адекватности юридических реалий. // Записки з романо-германської філології. /ред. І.М. Колегаєва. Одеський державний університет ім. І.І. Мечнікова: факультет романо-германської філології. – Одеса: Латстар, 2000. – Вип. 6. – 200 с.
15. Комиссаров В.Н. Теория перевода (лингвистические аспекты). – М.: Высшая школа, 1990. – 254 с.
16. Бархударов Л.С. Язык и перевод. – М.: МО, 1975. – 240 с.
17. Карабан В. Переклад англійської наукової і технічної літератури. Граматичні труднощі, лексичні, термінологічні та жанрово-стилістичні проблеми. – Вінниця: Нова книга, 2002. – 564 с.
18. Корунець І.В. Теорія і практика перекладу (аспектний переклад): підручник. – Вінниця: Нова книга, 2001. – 448 с. (с. 135–141).
19. POINTER Project Report – <http://www.computing.surrey.ac.uk/ai/pointer/report/section3.html>